

صلى الله عليه وسلم

بسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

خانم / آقای علی محمد زاده رساله واحدی خود را
با عنوان: تبیین عمل سیاسی کنشگران اصلی دو حزب دموکرات و اعتدالین و تأثیر آن بر بحرانهای انقلاب
مشروطیت مطالعه موردی (سید حسن تقی زاده، شیخ ابراهیم زنجانی، سید عبدالله بهبهانی، محمد ولی خان
تنکابنی) ۱۲۹۰-۱۲۸۵ ش

ارائه کردند.

در تاریخ ۱۳۹۰/۶/۲۱

اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای

پیشنهاد می کنند.

تکمیل درجه دکتری

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنمای اصلی	دکتر مسعود غفاری	استادیار	
۱- استاد راهنمای دوم			
۲- استاد مشاور اول	دکتر عباس منوچهری	دانشیار	
۳- استاد مشاور دوم	دکتر ابوالفضل شکوری	استادیار	
۴- استاد ناظر	دکتر محمد امین قانعی راد	دانشیار	
۵- استاد ناظر	دکتر صادق زیباکلام	دانشیار	
۶- استاد ناظر	دکتر وحید سینایی	استاد یار	
۷- استاد ناظر	دکتر محمد سالار کسرابی	استاد یار	
۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر مصطفی یونسی	استاد یار	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱۶ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب..... دانشجوی رشته..... در سال تحصیلی.....-.....
مقطع..... دانشکده..... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:.....
تاریخ: ۱۳۸۷/۷/۲۵

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته

است که در سال ۱۳۹۰ در دانشکده علم انسانی

دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر مسعود غفاری، مشاوره

سرکار خانم/جناب آقای دکتر عباس منوچهری و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر

ابوالفضل شلوگی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب علم مسئول دانشجوی رشته علم انسانی مقطع دکتری

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: علم مسئول

تاریخ و امضا:

۱۳۹۰/۰۷/۰۵
علم

دانشکده علوم انسانی

رساله دوره دکتری رشته علوم سیاسی

عنوان:

تبیین عمل سیاسی کنشگران اصلی دو حزب دموکرات و اعتدالیون و تأثیر آن بر بحرانهای انقلاب مشروطه (تقی‌زاده، شیخ ابراهیم زنجانی، سید عبدالله بهبهانی،

محمد ولی‌خان تنکابنی) ۱۲۸۵-۱۲۹۰

نگارش:

علی محمدزاده

استاد راهنما:

دکتر مسعود غفاری

اساتید مشاور:

دکتر عباس منوچهری

دکتر ابوالفضل شکوری

شهریور ۱۳۹۰

تقدیم :

با درود به روان پاک پدرم که اولین راهنما و مشوقم در علم آموزی بود و با آرزوی تندرستی برای مادرم ، اثر حاضر شاید کمترین هدیه ای باشد که به همسر فداکار و صبورم و فرزندانم محمد و محیا به سپاس همه سختی ها و مشکلاتی که در این مسیر متحمل شدند ، تقدیم می نمایم.

سپاسگزاری

لازم می دانم از زحمات طاقت فرسا و بی شائبه استاد محترم جناب آقای دکتر مسعود غفاری که راهنمایی این رساله را بر عهده داشتند و از هیچگونه کوشش علمی در این راه دریغ نمودند، قدردانی نمایم. از استاد ارجمند جناب آقای دکتر عباس منوچهری که بعنوان استاد مشاور اول این رساله نقشی ارزنده در هدایت بحث نظری رساله داشتند نیز کمال تشکر را دارم. جناب آقای دکتر ابوالفضل شکوری بعنوان مشاور دوم نیز از مشاورت خویش مرا بی نصیب نگذاشتند، که جای سپاس دارد. اساتید محترم ناظر آقایان دکتر صادق زیباکلام، دکتر محمد امین قانع راد، دکتر وحید سینایی و دکتر محمد سالار کسرای که بزرگوارانه داوری این رساله را پذیرفتند و با پیشنهادات علمی و ارزشمند شان بر غنای این رساله افزودند نیز سپاسگزارم. از مدیر گروه علوم سیاسی جناب آقای دکتر مصطفی یونسی و اساتید معظم آقایان دکتر حاتم قادری و دکتر سید علیرضا بهشتی و دکتر رضا رئیس طوسی که در طول تحصیل از محضرشان فیض بردم قدردانی می نمایم. از دوستان همکلاسی آقایان علی مختاری و ناصر پورحسن که از ایشان در طول تحصیل در مباحثات و مجادلات علمی و عالم دوستی نکته ها آموختم قدردانی می نمایم. آرزوی توفیق و تندرستی کلیه سروران عزیز را از خداوند بزرگ دارم.

چکیده:

رساله حاضر پژوهشی در قلمرو جامعه‌شناسی سیاسی دوره پنج ساله پس از انقلاب مشروطیت می‌باشد. این دوره مصادف با شکل‌گیری اولین نهادهای مدرن سیاسی از جمله احزاب سیاسی در تاریخ معاصر ایران است. احزاب سیاسی جایگاه مناسبی برای مشروطه خواهانی بود که در صد تحکیم نظام سیاسی جدید بودند.

دو حزب دموکرات و اعتدالیون، اولین و مهمترین احزابی بودند که در این دوره فعالیت خود را آغاز کردند. نظر به اهمیت دو حزب مذکور در تحولات سیاسی پس از مشروطیت، این پژوهش به مطالعه کنش‌گران اصلی دو حزب (سید حسن تقی‌زاده، شیخ ابراهیم زنجانی، سید عبدالله بهبهانی و محمد ولی خان تنکابنی) با توجه به مبانی فکری و اجتماعی آنان می‌پردازد. بدینوسیله دلایل شکل‌گیری کنش‌های متعارض نزد آنان را نمایان می‌سازد. به عبارت دیگر نشان می‌دهد که چگونه مبانی اجتماعی و فکری متعارض در کنش‌های سیاسی متعارض انعکاس می‌یابد.

نظر به تأثیر کنش سیاسی کنشگران اصلی دو حزب، دموکرات و اعتدالیون، بر فرآیند شکل‌گیری بحرانهای سیاسی پس از انقلاب مشروطیت، ارتباط کنش سیاسی متعارض این کنشگران با بحرانها و تحولات سیاسی پس از مشروطیت نیز نشان داده می‌شود.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق
۱	مقدمه
۲	۱-۱- بیان و اثبات مسئله
۴	۲-۱- اهمیت و علل انتخاب موضوع
۵	۳-۱- سوالات تحقیق
۵	۴-۱- فرضیه های تحقیق
۵	۵-۱- اهداف تحقیق
۶	۶-۱- روش انجام تحقیق
۷	۶-۱-۱- شیوه انجام تحقیق در این رساله
۹	۷-۱- سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۲۰	۸-۱- مفاهیم کلیدی
۲۱	۹-۱- محدودیت های تحقیق
۲۲	۱۰-۱- سازماندهی تحقیق
۲۳	۱۱-۱- رهیافت حاکم بر تحقیق
۲۳	۱۲-۱- سخنی درباره منابع
۲۶	تعریف مفاهیم و مباحث نظری
۲۶	مقدمه

۱۳-۱	تعریف مفاهیم	۲۷
۱۳-۱-۱	کنش	۲۷
۱۳-۲-۱	کنش سیاسی کنشگرسیاسی	۲۹
۱۳-۳-۱	اجزاء کنش	۳۰
۱۴-۱	تعارض	۳۲
۱۴-۱-۱	معنی لغوی تعارض	۳۲
۱۴-۲-۱	اشاره ای به تعاریف مفهومی تعارض	۳۳
۱۴-۳-۱	فرآیند تعارض	۳۳
۱۴-۴-۱	تعارض بین حزبی	۳۴
۱۴-۵-۱	مفهوم تعارض از دیدگاه این پژوهش	۳۵
۱۵-۱	نقد و بررسی دیدگاههای معطوف به خاستگاه فکری و اجتماعی کنش	۳۷
۱۶-۱	جامعه شناسی شناخت و خاستگاه فکری و اجتماعی کنش	۴۴
۱۶-۱-۱	جامعه شناسی شناخت کارل مانهایم	۴۹
۱۶-۱-۱-۱	امکانات نظری تئوری مانهایم در تحلیل مبانی فکری و اجتماعی متعارض	۵۲
۱۶-۲-۱	پیتر برگر و توماس لوکمان	۵۶
۱۶-۳-۱	نقد دیدگاههای مانهایم و برگر و لوکمان	۵۹
۱۷-۱	چهارچوب نظری تحقیق، چهارچوب نظری- مفهومی	۶۰
۶۲	خلاصه فصل	۶۲
فصل دوم: وضعیت ساختار اجتماعی ایران و خاستگاه اجتماعی کنشگران مورد مطالعه		
۶۵	(تقی زاده، زنجانی، بهبهانی، تنکابنی) در سالهای ۱۲۹۰-۱۲۸۵	۶۵
۶۶	مقدمه	۶۶
۱-۲	وضعیت پسا انقلابی (حوادث و رخدادها)	۶۶

- ۷۱-۲-۲- صورت بندی اجتماعی -----
- ۷۲-۱-۱-۲- سواد و آموزش -----
- ۷۳-۲-۱-۲- قشر بندی و ساختار طبقاتی ایران -----
- ۷۴-۲-۱-۱-۲- طبقه شاهزادگان -----
- ۷۶-۲-۲-۱-۲- مالکین و زمین داران بزرگ، اعیان و اشراف -----
- ۷۷-۲-۳-۱-۲- تجار و بازاریان -----
- ۷۸-۲-۴-۱-۲- اصناف و کارگران و حاشیه نشینان شهری -----
- ۷۹-۲-۵-۱-۲- روحانیت -----
- ۸۰-۲-۶-۱-۲- روشنفکران -----
- ۸۱-۲-۷-۱-۲- عشایر -----
- ۸۳-۲-۸-۱-۲- دهقانان -----
- ۸۴-۳-۹-۱-۲- زنان -----
- ۸۴-۲-۲- ساختار اقتصادی -----
- ۸۸-۳-۲- ساختار سیاسی سنتی و جدید -----
- ۸۸-۳-۱-۲- ساختار سیاسی سنتی -----
- ۹۰-۳-۲-۲- ساختار سیاسی جدید -----
- ۹۰-۳-۲-۱-۲- مردم و مشروطیت -----
- ۹۱-۳-۲-۲-۲- مجلس شورای ملی -----
- ۹۶-۳-۲-۳-۲- قانون اساسی -----
- ۹۹-۳-۲-۴-۲- انجمن های سیاسی -----
- ۱۰۱-۳-۲-۵-۲- دیوانسالاری -----
- ۱۰۳-۳-۲-۶-۲- مطبوعات -----

- ۱۶۳-۱-۲-۳- مشروطه خواهان متأثر از روشنفکری غیرمذهبی -----
- ۱۶۵-۱-۳-۳- سوسیال دموکراتها -----
- ۱۶۶-۲-۱-۳- گفتمان روشنفکری مذهبی -----
- ۱۶۶-۲-۱-۱-۳- سید جمال‌الدین اسدآبادی -----
- ۱۶۸-۲-۱-۲-۳- روحانیون مشروطه خواه -----
- ۱۶۸-۲-۱-۳-۳- آیت... ملامحمد کاظم خراسانی (آخوند خراسانی) -----
- ۱۷۱-۲-۱-۴-۳- محمد حسین نائینی -----
- ۱۷۲-۲-۱-۵-۳- روحانیون مشروعه طلب- شیخ فضل الله نوری -----
- ۱۷۴-۳-۱-۳- مبانی فکری کنشگران اصلی دو حزب دموکرات و اعتدالیون -----
- ۱۷۴-۳-۱-۱-۳- عوامل موثر بر شکل گیری مبانی فکری تقی زاده -----
- ۱۷۹-۳-۱-۲-۳- مقام علمی تقی زاده -----
- ۱۸۱-۳-۱-۳-۳- تقی زاده و اسلام -----
- ۱۸۳-۳-۱-۴-۳- تقی زاده و نقد روحانیت -----
- ۱۸۵-۳-۱-۵-۳- تقی زاده و مدرنیت غرب -----
- ۱۸۵-۳-۱-۵-۱-۳- علم گرایی -----
- ۱۸۷-۳-۱-۵-۲-۳- تقی زاده و تجدد خواهی -----
- ۱۹۳-۳-۱-۵-۳-۳- تقی زاده و اصول مدنی تجدد -----
- ۲۰۰-۳-۱-۶-۳- علل عقب ماندگی ایران در تفکر تقی زاده -----
- ۲۰۱-۳-۱-۷-۳- حکومت در اندیشه تقی زاده -----
- ۲۰۳-۳-۲-۳- بنیاد فکری و نظری شیخ ابراهیم زنجانی -----
- ۲۰۳-۳-۲-۱-۳- تفکر دینی شیخ ابراهیم زنجانی -----
- ۲۰۵-۳-۲-۲-۳- عوامل تأثیرگذار در تجدد خواهی زنجانی -----

۳-۳-۲-۳-	پیامدها و نتایج تجدد خواهی و علوم جدید در اندیشه زنجانی	۲۰۷
۳-۳-۳-	مبانی فکری سید عبدالله بهبهانی	۲۱۰
۳-۴-۳-	محمد ولی خان تنکابنی	۲۱۴
	خلاصه فصل	۲۱۵
فصل چهارم: تحلیل مبانی اجتماعی و فکری کنشگران سیاسی دو حزب اعتدالیون و دموکرات و		
	تبیین کنشهای سیاسی متعارض آنان	۲۱۸
	مقدمه	۲۱۹
۴-۱-	تحلیل خاستگاه اجتماعی بهبهانی و محمد ولی خان تنکابنی	۲۲۰
۴-۲-	تحلیل مبانی فکری بهبهانی و تنکابنی	۲۲۳
۴-۳-	الگوهای ذهنی بهبهانی و تنکابنی	۲۲۶
۴-۴-	تحلیل مبانی اجتماعی و فکری تقی زاده و زنجانی	۲۲۸
۴-۱-۴-	نمونه های ذهنی تقی زاده و شیخ ابراهیم زنجانی	۲۳۴
۴-۵-	رابطه نظر و عمل در کنش سیاسی کنشگران اصلی دو حزب	۲۳۷
۴-۶-	تعارضات کنشگران اصلی دو حزب بر اساس اجزاء کنش	۲۴۱
۴-۱-۶-	تحلیل تعارضات فکری و اجتماعی کنشگران دو حزب بر اساس اجزاء کنش	۲۵۲
۴-۷-	رویارویی ها سیاسی کنشگران دو حزب دموکرات و اعتدالیون (مواضع سیاسی)	۲۵۴
۴-۸-	کنش های سیاسی متعارض نزد کنشگران اصلی دو حزب (کنشهای عینی و عملی)	۲۵۹
	خلاصه و نتیجه تحلیلی تبیینی فصل	۲۶۲
فصل پنجم: تعارضات سیاسی کنشگران دو حزب و بحرانهای انقلاب مشروطیت		
	مقدمه	۲۷۴
۵-۱-	مفهوم بحران	۲۷۵
۵-۲-	تعارضات سیاسی دو حزب و تعمیق بحرانهای مشروطیت	۲۷۶

- ۲۷۶-----۵-۱-۲- نقض حاکمیت ملی ایران از سوی دولتهای روس و انگلیس
- ۲۸۳-----۵-۲-۲- بحران مالی
- ۲۸۵-----۵-۳-۲- ناپایداری کابینه های پس از مشروطیت
- ۲۸۹-----۵-۴-۲- مورگان شوستر، اولتیماتوم روسیه و تعارضات حزبی
- ۲۹۳-----۵-۵-۲- شکاف میان مجاهدین و فاتحین تهران
- ۲۹۷-----۵-۶-۲- تعارض سیاسی دموکراتها و اعتدالیون و بازگشت محمد علی شاه
- ۳۰۰-----۵-۷-۲- بی نظمی در مرکز و فعال شدن نیروهای گریز از مرکز
- ۳۰۵-----۵-۸-۲- تعارضات حزبی و تشدید دخالت های خارجی در ایران
- ۳۰۸-----۵-۹-۲- تعارضات حزبی و پیدایش دیکتاتوری مطلقه رضا شاهی
- ۳۱۳----- خلاصه فصل
- ۳۱۷----- جمع بندی و نتیجه گیری کلی
- ۳۳۳----- منابع و مآخذ رساله
- ۳۴۶----- ضمیمه

جدولها و نمودارها

صفحه

- ۱-۱- نمودار ارتباط اجزاء فرضیات-----۲۶
- ۱-۲- نمودار ارتباط اجزاء کنش-----۳۱
- ۴-۱- جدول تعارضات کلی فکری و اجتماعی (تقی زاده, بهبهانی, زنجانی, تنکابنی)-----۲۳۶-۲۳۷
- ۴-۲- جدول کنشهای متعارض کنشگران-----۲۵۹-۲۶۰
- ۴-۳- نمودار فرایند تعارض کنشی دو حزب دموکرات و اعتدالیون-----۲۶۲
- ۴-۴- جدول تبیین تعارضات حزبی اعتدالیون و دموکرات-----۲۷۰

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

انقلاب مشروطیت طلیعه اولین تجربه ساماندهی نظامی مردم سالار در ایران بود. تدوین قانون اساسی و نظام پارلمانی و شکل گیری دیدگاهها و گروههای ناهمگن سیاسی در مجلس، پیدایش احزاب سیاسی را اجتناب ناپذیر ساخته بود. در مجلس اول مشروطیت مرزبندیها و تفاوت دیدگاههای سیاسی که از فهم متفاوت مفهوم مشروطیت و شیوه های نهادینه سازی اصول آن بر می خاست تحت عناوینی چون، تندرو، انقلابی، مرتجع، محافظه کار و... به وضوح نمایان گردید. عمده اختلافات در مجلس اول به رابطه محمد علی شاه، دولت و مجلس مرتبط بود. اما سقوط محمد علی شاه، تعارضات سیاسی از قبل شکل گرفته در درون مشروطه طلبان را آشکار نمود. در واقع مجلس دوم بستر شکل گیری احزاب سیاسی، بعنوان نهادهای جدیدی بود که نظام سیاسی مبتنی بر مشروطیت طلب می کرد. احزاب «دموکرات و اعتدالیون» بزرگترین و مؤثرترین احزابی بودند که تا قبل از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش بازیگران اصلی صحنه سیاست ایران بودند.

این رساله در صدد تبیین عمل سیاسی کنشگران اصلی دو حزب مذکور در سالهای آغازین مشروطیت (۱۲۹۰-۱۲۸۵ش) و تأثیر این کنش ها بر بحرانهای انقلاب مشروطیت است. منظور از کنشگران اصلی اعضای فعال و مؤثر دو حزب است که از جهاتی برجستگی دارند. بدین منظور کنش های سیاسی، سید حسن تقی زاده و شیخ ابراهیم زنجانی از حزب دموکرات و سید عبدالله بهبهانی و محمد ولی خان تنکابنی از حزب اعتدالیون، بصورت موردی مطالعه شده اند. به منظور ارائه تبیین مناسب کنش های سیاسی این کنشگران، ضمن مطالعه نظریه ها و رهیافت های معطوف به مبانی فکری اجتماعی کنش و نقد آنها، یافته های جامعه شناسی شناخت بویژه دیدگاه نظری کارل مانهایم که رابطه هستی اجتماعی و اندیشه را بررسی می کند، مناسب تشخیص داده شد. از برخی مفاهیمی که برگر و لوکمان برای شناخت واقعیت زندگی روزمره و رابطه آن با کنشگر بکار گرفته اند نیز استفاده شده است. مفهوم «کنش و تعارض» نیز در ارتباط با بحث نظری بکار گرفته شده است.

۱-۱- بیان واثبات مسأله

با پیروزی انقلاب مشروطه، پارادایم بدیل و جدیدی در عرصه حاکمیت سیاسی ایران نمود پیدا کرد که فرایند دولت-ملت سازی در پرتو نهادینه ساختن استقلال طلبی، آزادیهای سیاسی و مدنی، قانون گرایی، مشروط سازی قدرت سیاسی شاه به قانون اساسی جدید، استقرار دموکراسی پارلمانی و سایر مطالبات مدنی ملت و گروههای سیاسی آزادی خواه را سر لوحه کار خود قرار داد. رسالتی چنین سترگ و دشوار از همان آغاز با چالشهایی عمیق و ناهموار مواجه و پیشرفت قابل توجهی حاصل نگردید. بنابراین بررسی علمی و دقیق این واقعه سیاسی که بدون شک نقطه عطفی در تاریخ معاصر ایران است، ضرورت و اهمیت دارد و می تواند مفید و راهگشای آینده سیاسی این مرزوبوم در راستای حاکمیت و حکمیت مردم در امور سیاسی خویش باشد.

بدون تردید مهمترین نهاد برآمده از مشروطیت مجلس شورای ملی بود. از فردای تشکیل مجلس شورای ملی جدال و کشمکش بین نمایندگان بویژه از سوی انجمن های سیاسی مشروطه خواه و طرفداران آنها به مجلس کشیده و تشدید شد و فضای قانون گذاری مجلس اول را تحت تأثیر قرار داد، در نتیجه ناشکیبایی بر اعتدال و عقلانیت سیاسی مستولی گردید و کنش سیاسی بازیگران مشروطه خواه در مسیر نادرستی قرار گرفت. افراط گرایی، عدم تساهل و بردباری سیاسی در مجلس و خارج از آن تا بدان حد رسید که به نوشته احتشام السلطنه اکثریت و عامه مردم را از مجلس و مشروطه متنفر ساخته بود، (احتشام السلطنه، ۱۳۶۶: ۶۷۷).

احزاب سیاسی برای اولین بار در مجلس دوم پدیدار شدند و مجلس صحنه کشمکش و منازعه سیاسی دو حزب دموکرات و اعتدالیون گردید. فضای باز سیاسی مجالس فرصتی مغتنم به کنش گران حزبی بخشید، اما کنشگران دو حزب عمده مجلس دوم، قادر به تعامل سیاسی متعارف بین خود نبودند و خصومت سیاسی به جای رقابت سیاسی بر روابط دو حزب سایه افکند و پیوسته بر شدت آن افزوده گشت و تا آنجا پیش رفت که خشونت سیاسی در قالب ترور، رفتار سیاسی نامتعارف و نامشروعی را متوجه برخی از هواداران آن احزاب نمود. محمد تقی بهار مینویسد: هتاکی و فحاشی و دشمن کامی جای رفاقت را گرفت (بهار، ۱۳۲۳، جلد دوم: ۱۷).

در سالهای ۱۲۸۵ تا ۱۲۹۰ یعنی دو دوره قانون گذاری مشروطه، بطور کلی مهمترین بحرانی که مشروطیت از آن رنج می برد بحران کارآمدی نظام جدید سیاسی بود. تنش های بین دو حزب رقیب در مجلس دوم روی کار آمدن دولت های کم دوام و بی ثبات را بدنبال داشت. از طرفی نقشی که شبه نظامیان گیلانی و بخصوص بختیارها در شکست محمد علی شاه داشتند، خودشان را در ارتکاب هر نوع عمل سیاسی محق می دانستند. در این باره عبدالله مستوفی نوشته است: هرج و مرج عجیبی در شهر حکم فرما بود، گاهی عده ای از این اسلحه بندها در گوشه ای جمع شده می خواستند تقاضای خود را بزور بر دولت تحمیل کنند (مستوفی، ۱۳۷۱، جلد ۲: ۳۱۹) مداخلات روسیه و انگلیس و قدرت گیری شاهزادگان و قبایل ایالات مختلف ایران، عملاً قدرت دولت مرکزی را به پایتخت محدود ساخت و با آغاز جنگ جهانی اول در سال ۱۲۹۳ و انحلال مجلس سوم و آغاز دوره فترت شش ساله و نهایتاً کودتای سوم اسفند ماه ۱۲۹۹ که به قدرت گیری رضاخان انجامید، از نظر کارکردی دستاوردهای عمده مشروطیت را به نتایجی مطلوب رهنمون نساخت.

بنابراین شواهدی که از شرایط سیاسی و رقابت غیر متعارف احزاب سیاسی در سالهای آغازین مشروطیت به اختصار مطرح شد، وجود تعارضات سیاسی بین کنشگران سیاسی این دوره را اثبات می کند. دو حزب دموکرات و اعتدالیون در سالها ۱۲۸۵-۱۲۹۰ نقش انکار ناپذیری در ایجاد و تشدید این تعارضات داشتند که در این تحقیق بدنبال کشف علت و چرایی رفتار سیاسی بازیگران اصلی دو حزب هستیم. بدون شک نمی توان بحرانهای مشروطیت را تنها به رفتار سیاسی غیر دموکراتیک و غیر رقابتی کنشگران اصلی دو حزب فروکاست، اما اعتقاد بر این است که عمل سیاسی کارگزاران اصلی دو حزب در تعمیق برخی از این بحران ها برجسته است. این تذکر لازم است که در مجلس اول مشروطه، احزاب سیاسی حضور ندارند، اما دو حزب اصلی که در مجلس دوم حضور دارند منشأ در دسته بندیها و گروه بندیهای مجلس اول داشته اند. به همین دلیل مطالعه مجلس اول برای درک و فهم کنش سیاسی کنشگران حزبی در مجلس دوم ضروری است.

برای تسهیل در تحلیل مواضع و رفتار سیاسی حزبی از هر حزب دو نفر انتخاب و مطالعه موردی عمدتاً معطوف به فعالیت و رفتار سیاسی آنان است. سید حسن تقی زاده و شیخ ابراهیم زنجانی از حزب دموکرات و سید عبدالله بهبهانی و محمد ولی خانی تنکابنی از حزب اعتدالیون. دلیل انتخاب این افراد ویژگیهای فکری و اجتماعی و تأثیرگذاری آنها در دو حزب و در مواردی در اوضاع سیاسی

کشور بوده است. سید حسن تقی زاده به اعتراف اغلب مورخان و بسیاری از اعضای حزب دموکرات فعال ترین، با نفوذ ترین و مؤثرترین عضو و اولین رهبر(لیدر) حزب دموکرات بوده است، نقش او در انجمن های انقلابی مشروطه،مقاومت تبریز مقابل استبداد محمد علی شاه و بویژه مجالس اول و دوم برجسته است.از نظر فکری و اجتماعی نماینده راستین حزب دموکرات است. شیخ ابراهیم زنجانی از اعضای مهم حزب دموکرات و روحانی با اعتقادات سیاسی متفاوت و از اعضای دادگاه محاکمه کننده شیخ فضل ا... نوری بود.درمجلس دوم فعال بود و از نظر فکری مبانی اعتقادی دموکراتها بوضوح در نوشته های او معرفی شده است. سید عبدا... بهبهانی، مؤثرترین حامی حزب اعتدالیون، و از روحانیون پیشتاز انقلاب مشروطه و از فعالان اصلی مجلس اول و مجلس دوم(تا زمانی که ترور شد) مشروطیت،تأثیری تعیین کننده در حزب اعتدالیون و تصمیم گیریهای سیاسی کشور داشت . محمد ولی خان تنکابنی از صاحب منصبان نظامی و بزرگ مالکان دوره مشروطه، وزیرجنگ و سه دوره صدراعظمی(در محدوده زمانی این تحقیق) را دارا بود که در دوره سوم رئیس الوزرایی خود عضویت در حزب اعتدالیون را پذیرفت و در رقابت و کشمکش با حزب دموکرات نقش برجسته ای ایفا نمود. بنابراین اهمیت گزینش این افراد روشن ومبرهن است.

۱-۲- اهمیت و علل انتخاب موضوع

انقلاب مشروطیت ایران سرآغاز پویش تاریخ جدید ایران و از اولین تلاشها به منظور پایه ریزی نظام سیاسی اجتماعی و اقتصادی نوین به منظور باز سازی حاکمیت سیاسی مبتنی بر مردم، درشرق بود.اما این پیشگامی به نتایج مطلوب و مورد انتظار منجر نشد.شناسایی علل این ناکامیها امری بسیار مهم و از نظر سیاسی حیاتی است. دخالت احزاب و کنشگران مورد مطالعه این رساله در ایجاد و تعمیق این موانع به اعتراف اکثر مورخین و محققان محرز است،بنابراین ضرورت پژوهش در این زمینه آشکار می شود.

فرایند مشابهی پس از انقلاب ۱۳۵۷ در کشور طی شد و حیطه کنش سیاسی کنشگران را باتعارضات عدیده ای مواجه ساخت.فهم حوادث و وقایع متقدم و مؤثر بر تحولات متأخر در درک کنشهای متعارض جاری تسهیل کننده و علاوه بر آن می توان برخی از نتایج حاصله را به مسائل جاری